

Preprint: ilmestynyt julkaisussa *Sociologia* 59 (1), 51-66.

Ulkopuolinen vaikuttaminen ja institutionaalinen itesesensuuri: ympäristötutkijoiden kokemuksia valtion tutkimuslaitoksissa

Sampsa Saikkonen & Esa Väliverronen

Abstrakti

Aiemmissä tutkimuksissa on havaittu, että ympäristötutkimukseen kohdistuu voimakkaita poliittisia ja taloudellisia paineita. Tutkijoiden vapauden rajoituksiin liittyviä organisatorisia mekanismeja ei ole kuitenkaan tutkittu juuri lainkaan. Tämä tutkimus kohdentaa huomionsa juuri näihin mekanismeihin valtion tutkimuslaitosten kontekstissa. Kymmenen kokeneen ympäristötutkijan haastatteluihin perustuva analyysi osoittaa, että tutkimukseen ja siitä viestimiseen pyritään ajoittain vaikuttamaan ulkopuolelta. Vaikuttamisen tekee mahdolliseksi tutkimuslaitosten hierarkkinen organisaatio. Analysoimme tätä prosessia systeemisen vallankäytön näkökulmasta. Tulokset osoittavat, että joskus laitoksen johto on sisäistänyt ulkoiset vaatimukset. Toisinaan myös tutkijat itse ovat sisäistäneet ulkoiset toiveet niin, että heitä ei tarvitse ohjata, vaan ajattelutapa läpäisee organisaation. Kutsumme tätä prosessia tutkimuslaitoksen institutionaaliseksi itesesensuuriksi. Harvat vaiennetuiksi tulleet tutkijat haluavat nostaa asian esille organisaatiossaan tai julkisuudessa, koska se saattaisi vaarantaa heidän uransa. Tutkijoiden mukaan vaikuttamispyrkimyksiä voitaisiin rajoittaa luomalla organisaatioihin selkeät pelisäännöt.

Avainsanat: asiantuntijuus, kontrolli, organisaatio, tieteen vapaus, vaientaminen, valta, ympäristötiede

Johdanto

Ympäristötutkimukseen ja tutkimustiedon soveltamiseen liittyy voimakkaita poliittisia ja taloudellisia intressejä. Siksi ei ole yllättävää, että juuri ympäristötutkijat ovat alttiita painostukselle, häirinnälle ja mustamaalaukselle. Taustalla voi olla suoraviivainen poliittisen vallan käyttö tai esimerkiksi vaikutusvaltaisten järjestöjen lobbaus, kuten öljy-yhtiöiden (tai aiemmin tupakkateollisuuden) rahoittamien ajatushautomoiden pyrkimykset vaikuttaa ilmastonmuutoksen tutkijoihin (Kuehn 2004).

Demokraattisissa yhteiskunnissa ehkä tunnetuimmat esimerkit ympäristötutkimuksen vaientamisesta 2000- ja 2010-luvuilla tulevat Yhdysvalloista ja Kanadasta. George W. Bushin presidenttikausi (2001–2009) edusti aikaa, jolloin ympäristötutkimuksen tuottamaa tietoa systemaattisesti sivuutettiin, ja osa ympäristötutkijoista joutui painostuksen tai mustamaalauksen kohteeksi (Cole 2005 ja 2017; Shulman 2007; Resnik 2008). Kanadassa Stephen Harperin konservatiivihallitus (2006–2015) ei halunnut enää sitoutua Kioton ilmastopöytäkirjan tavoitteisiin ja pyrki edistämään Kanadan teollisuutta ympäristönsuojelua keventämällä. Vuonna 2007 tutkimuslaitokset saivat uudet viestintäohjeet, joiden mukaan tutkijoiden piti pyytää lupa esimiehiltään ennen kuin he saivat ottaa yhteyttä mediaan tai julkistaa tutkimuksiaan (Magnuson-Ford & Gibbs 2014). Tämä ohjeistus rajoitti merkittävästi tutkijoiden sananvapautta. Yhdysvalloissa ympäristötutkijoiden ongelmat jatkuivat presidentti Donald Trumpin kaudella. Yksi oire tästä oli Columbian yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan *Sabine Center for Climate Change Law* -yksikön ylläpitämä *Silencing Science Tracker* -verkkosivuston perustaminen (Columbia Law School 2019). Sivusto on koonnut tietoa tietojista esimerkiksi hallituksen harjoittamasta sensuurista,

tutkijoiden itesesensuurista, tutkimusrahoituksen leikkauksista ja tutkimusapurahojen peruuttamisesta sekä tieteellisen tutkimuksen vääristämisestä poliittisessa päätöksenteossa (Väliverronen & Saikkonen 2020a).

Valtiollisten tutkimuslaitosten roolia analysoinut Resnik (2008) esittää viisi perustelua sille, miksi tutkimuslaitoksissa työskentelevien tutkijoiden sananvapautta ei tule rajoittaa. Ensinnäkin, sananvapaus on keskeinen osa tutkimuksen vapautta. Tutkijoiden sananvapauden rajoittaminen on omiaan synnyttämään itesesensuuria, millä on haitallinen vaikutus tutkimusympäristöön ja tutkijoiden työhön. Toiseksi, valtiollisissa tutkimuslaitoksissa työskentelevillä on tärkeä rooli lainsäädännön asiantuntijoina, kuten yliopistotutkijoillakin. Jos heidän sananvapauttaan rajoitetaan, voi päätöksenteon laatu heikentyä. Kolmanneksi, tutkijoilla on tärkeä rooli julkisessa keskustelussa asiantuntijoina ja keskustelun herättäjinä. Keskusteluun tarvitaan myös kriittisiä näkökulmia suhteessa hallituksen ja ministeriöiden linjauksiin. Neljänneksi, sananvapaus on tärkeää myös tutkijoiden työilmapiiriin ja pätevän työvoiman saamisen kannalta. Jos valtiollisissa tutkimuslaitoksissa työskentelevien sananvapautta rajoitetaan, päteviä tutkijoita on vaikea houkutellessa alalle. Viidenneksi, sananvapaus on inhimillinen perusoikeus, joka kuuluu muiden kansalaisten tapaan myös valtion tutkimuslaitoksissa työskenteleville tutkijoille.

Suomessa näkyvin keskustelu ympäristötutkijoiden vaientamisesta käytiin vuonna 2010, kun joukko VTT:n tutkijoita syytti julkisuudessa työnantajaansa painostuksesta (Karvonen 2011; Hukkinen 2020; Väliverronen & Saikkonen 2020b). Tutkijoiden mukaan VTT:n johto yritti runnoa läpi yksituumaisen näkemyksen energiakysymyksistä ja painostaa eri mieltä olevat vaikenemaan julkisuudessa. Eduskunnan oikeusasiamies katsoi vuonna 2011 tekemässään päätöksessä VTT:n loukanneen tutkijoiden sananvapautta ja antoi tästä huomautuksen.

Tapaus herätti paitsi keskustelun tutkijoiden sananvapaudesta myös siitä, oliko VTT riippumaton tutkimuslaitos vai pyrkikö se myötäilemään hallituksen energiapoliittisia linjauksia tieteen vapauden kustannuksella. Oliko VTT vaivihkaa omaksunut liike-elämän toimintaperiaatteita mukautuessaan tutkimusten tilaajien intresseihin? (Karvonen 2011.) Yrityksissä yksittäisen työntekijän sananvapaus on alisteinen organisaation johdon tavoitteille. Siksi yrityksille on tyyppillistä, että viestintä keskitetään organisaation johdolle ja sen alaiselle viestintäosastolle.

Tässä artikkelissa analysoimme, millaista ulkopuolista ohjausta tai painostusyriityksiä tutkimuslaitoksiin ja niissä työskenteleviin tutkijoihin kohdistuu. Kiinnitämme huomiota erityisesti siihen, miten ulkopuolisten toimijoiden harjoittama kontrolli ja vallankäyttö vaikuttavat tutkimusorganisaatioissa. Nämä käytännöt vaikuttavat yksittäisten tutkijoiden työskentelyolosuhteisiin ja mahdollisuuksiin esiintyä oman alansa asiantuntijana julkisuudessa. Analyysi pohjautuu kymmenen ympäristötutkijan haastatteluihin heidän kokemuksistaan valtion tutkimuslaitoksissa työskentelystä. Haastatelluilla tutkijoilla on pitkä, vähintään 20 vuoden kokemus tutkimuksesta ja tutkimuksen johtamisesta.

Kuvaamme ensin lyhyesti valtion tutkimuslaitoksia ja niiden roolia Suomessa. Tämän jälkeen esittelemme tutkimuksemme analyttisen kehyksen, systeemisen vallankäytön näkökulman vaikuttamiseen, sekä aineiston ja menetelmän. Sen jälkeen analysoimme kolmea aineistosta tunnistamaamme mekanismia, joiden kautta ulkoinen poliittinen ja taloudellinen kontrolli vaikuttaa tutkimuslaitoksissa. Lopuksi keskustelemme tulosten yhteiskunnallisesta ja teoreettisesta merkityksestä koskien tieteen vapautta ja tutkijoiden sananvapautta.

Valtion tutkimuslaitokset ja niiden rooli

Valtiolliselle tutkimustoiminnalle ei ole olemassa yhtä yksinkertaista määritelmää, koska se on luonteeltaan suhteellisen heterogeenista ja sitä organisoidaan eri tavoin eri maissa. Usein

valtiollinen tutkimus määritellään kuitenkin suhteessa akateemiseen tutkimukseen erilaisten tavoitteiden, lähtökohtien ja organisoinnin tapojen pohjalta. Yksinkertaistettuna, valtiollisen tutkimuksen keskeisenä tavoitteena on tukea ja palvella päätöksentekoa sekä yleisiä yhteiskunnallisia intressejä (esim. Jasanoff 1990; Irwin ym. 1997; Resnik 2008; Klenk & Hickey 2011).

Valtiollinen tutkimus eroaa yliopistoissa tehtävästä tutkimuksesta myös siten, että sitä ohjaavat vahvasti käytännölliset ja ajankohtaan sidotut tavoitteet (Klenk & Hickey 2011). Se on tiiviimmin yhteydessä päätöksentekoon ja hallituksen tavoitteisiin. Valtiollista tutkimusta ei harjoiteta pelkästään siihen keskittyneissä tutkimuslaitoksissa, vaan sen organisoinnin muodot vaihtelevat. Tällaista tutkimusta tehdään myös yhteistyössä yliopistojen, yritysten tai yksityisen sektorin tutkimuslaitosten kanssa (Irwin ym. 1997; Klenk & Hickey 2011). Valtiollisen tutkimuksen institutionaalinen kulttuuri vaihtelee eri maissa, ja etenkin Euroopassa se on lähempänä akateemista tutkimusta kuin muualla (esim. Irwin ym. 1997). Useimmiten valtiollista tutkimusta harjoitetaan kuitenkin erityisissä julkisissa tai valtiollisissa tutkimuslaitoksissa tai -laboratorioissa, joiden keskeisenä tehtävänä on tuottaa päätöksentekoa palvelevaa tietoa sekä toimia asiantuntijaorganisaationa (Cox, Gummett & Barker 2001; Resnik 2008; OECD 2011).

Suomessa valtiollinen tutkimus on perinteisesti organisoitu erityisiin valtion tutkimuslaitoksiin. Niin sanotuilla sektoritutkimuslaitoksilla on historiallisesti ollut tärkeä rooli osana Suomen tutkimus- ja innovaatiojärjestelmää. Ne eivät vain tuottaneet tietoa päätöksenteon tueksi. (esim. Late 2014; Vähä-Savo 2016; Haila ym. 2018.)

Valtion tutkimuslaitokset toimivat eri ministeriöiden alaisuudessa. Ne tukevat ministeriöitä ja niiden päätöksentekoa tutkimalla ja tarjoamalla asiantuntija-apua (Late 2014.) Tutkimuslaitosten rahoitus koostuu Suomessa budjettirahoituksesta ja ulkopuolisesta rahoituksesta. Ulkopuolinen rahoitus kattaa nykyään merkittävän osan laitosten toiminnasta. Se muodostuu useista kotimaisista ja kansainvälisistä lähteistä ja sen osuus on noin 60 prosenttia tutkimuslaitosten kokonaisrahoituksesta (Suomen virallinen tilasto 2020). Tällä hetkellä, vuonna 2021, Suomessa on 12 valtion tutkimuslaitosta. Niissä ympäristötutkimuksesta vastaa erityisesti Suomen ympäristökeskus, mutta ympäristön tilaan liittyvää tutkimusta ja siihen liittyvää asiantuntija-apua tuottavat myös Ilmatieteen laitos (ilmasto ja ympäristö), Luonnonvarakeskus (luonnonvarat ja ympäristö), Terveystieteiden tutkimuskeskus (ilmasto ja ympäristö) sekä VTT (esim. energia- ja ympäristötekniikat).

2000-luvulla Suomen tutkimuslaitosten kenttään on tehty merkittäviä rakenteellisia uudistuksia (Heikkilä 2007; Late 2014). Laitosten määrää on järjestelmällisesti vähennetty yhdistämällä niitä keskenään ja osin yliopistojen kanssa. Vuosina 2015–2016 valtion tutkimuslaitosten budjeteista leikattiin yhteensä yli 60 miljoonaa euroa ja rahoitus kohdennettiin uusiin tutkimusrahoituksen välineisiin ja tiukemmin ohjatulle Strategisen tutkimuksen neuvostolle (Late 2014). Rakenteelliset muutokset ovat tiukentaneet valtion tutkimuslaitosten poliittista ohjausta. Tämä on näkynyt myös tutkimustoiminnassa, kun esimerkiksi lyhytjänteisyys on lisääntynyt. Lisäksi laitokset joutuvat entistä enemmän kilpailemaan rahoituksesta, esimerkiksi strategisen tutkimuksen ohjelmissa, joissa teemat ja painopistealueet ovat poliittisesti määritettyjä (esim. Heikkilä 2007; Kirsilä 2016; Tammi 2016; Haila ym. 2018).

Vaikka valtion tutkimuslaitosten keskeisenä tehtävänä on tuottaa päätöksentekoa tukevaa tietoa ja asiantuntemusta, Suomessa ne ovat myös monin tavoin akateemisesti suuntautuneita. Niiden tavoitteena on korkeatasoinen tutkimus ja osaaminen sekä tulevien tutkimustarpeiden ennakointi (OECD 2011; Late 2014). Tutkijoiden liikkuvuus yliopistojen ja tutkimuslaitosten välillä ei myöskään ole epätavallista (esim. Eskola & Kirsilä 2017). Tutkimuslaitoksissa työskentelevät tutkijat toimivat asiantuntijoina paitsi päätöksenteossa, myös julkisessa keskustelussa antamalla haastatteluja ja kirjoittamalla puheenvuoroja ja analyysseja (Late 2014; Vähä-Savo 2016).

Organisaatioina ja johtamisrakenteeltaan valtion tutkimuslaitokset ovat kuitenkin yliopistoja selvemmin muodollisesti roolitettuja ja hierarkkisemmin organisoituja. Tutkimuslaitoksia johdetaan tyypillisesti usealla tasolla: laitoksilla on pääjohtaja ja johtoryhmä, laitoksen eri yksiköillä tai keskuksilla on johtajat ja näiden lisäksi alayksiköissä on ryhmäpäälliköt. Lisäksi tutkimusta tukevaa toimintaa on tavanomaisesti eriytetty, ja esimerkiksi viestintää varten valtion tutkimuslaitoksilla on erillinen viestintäjohtaja ja -henkilöstö. Laitosten ylemmän johdon asemaan kuuluu väistämättä myös tasapainoilu monien, tutkimuslaitoksiin kohdistuvien tieteellisten ja poliittis-taloudellisten, vaatimusten välillä. Lisäksi johdon tulee ottaa huomioon eri sidosryhmät.

Tutkimuslaitosten johtoon on yleensä valittu tutkimustaustaisia, johtamiskokemusta omaavia henkilöitä. Keväällä 2021 Kimmo Tiilikaisen valinta Geologisen tutkimuskeskuksen pääjohtajaksi herätti kuitenkin keskustelua valintojen politisoitumisesta. Aiemmin syksyllä 2020 Valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen ylijohtajan valinnasta käytiin niin ikään keskustelua ja sitä kritisoitiin aiemman, pätevämpänä pidetyn johtajan syrjäyttämisenä.

Analyttinen kehys

Aiemmassa tutkimuksessa on päätelty, että suoranainen tutkimukseen tai tutkijaan kohdistuva sensuuri on tieteessä melko harvinaista. Joskus näin kuitenkin tapahtuu, esimerkiksi silloin, kun jokin yritys tai valtion tutkimuslaitos pyrkii estämään jonkin haitallisen koetun tiedon tai tutkimustietoon perustuvan näkemyksen tuomisen julkisuuteen. Käytännössä näin tehdään asettamalla julkaisurajoituksia tai esittämällä oikeudellisia sanktioita, mikäli tutkija aikoo julkaista tutkimuksensa (esim. Martin 2001; Kuehn 2004). Yleensä sensurointi kohdistuu jonkin yksittäisen tutkimustuloksen tai tutkimuksen julkituksen estämiseen, ei niinkään tutkijan kokonaisvaltaiseen vaientamiseen (Delborne 2016). Vaientamisen käsite (Moran 1998) ohjaa tarkastelemaan tieteen vapauden ja tutkijoiden sananvapauden rajoittamista laajemmin kuin vain kysymyksenä sensuurista ja tukahduttamisesta pakkokeinoin. Keskeistä on tutkia niitä eri tasoja, joilla vaientamista tapahtuu, ja keinoja, joilla sitä harjoitetaan (Väliverronen & Saikkonen 2020a ja b).

Yleisimpiä tapoja rajoittaa tutkimusta ovat esimerkiksi tutkijoihin kohdistuvat kantelut, rahoituksen epääminen tai maineen mustamaalaaminen (esim. Moran 1998 ja 2001; Hoepner 2017). Tavoitteena on vaikeuttaa tutkijan työtä niin, että tämä vetäytyy hankalista tutkimusaiheista tai vaikenee julkisuudessa. Tuloksena on, että tutkija ryhtyy sensuroimaan itseään. Tämän tyyppinen toiminta on käsitteellistetty hiljennysvaikutukseksi (*chilling effect*), joka voi vaikuttaa voimakkaasti tutkijan uraan ja toimintaedellytyksiin (esim. Kempner 2008).

Sensuuria tai tutkijoiden vaientamista ei pidä sekoittaa tieteen omiin valvonnan mekanismeihin. Nämä mekanismit ovat osa tieteen institutionalisoituneita käytäntöjä, joiden tavoitteena on varmistaa tutkimuksen laatu ja eettisten pelisääntöjen noudattaminen. Tämänlainen valvonta on tieteen järjestelmän kannalta motivoitua ja perusteltua. Muun tyyppinen valvonta tähtää tavallisesti ei-toivotun tutkimuksen tukahduttamiseen tai vaientamiseen, esimerkiksi kyseenalaistamalla tutkimustietoa tai tutkijan asiantuntijuutta tieteen ulkopuolisin perustein. Jason Delborne (2016, 943) määrittelee tieteen tukahduttamisen tai tutkijan vaientamisen toiminnaksi, jossa "tutkijaa tai tieteellistä väitettä halvennetaan tai hiljennetään tavalla, joka rikkoo hyväksytyjä tieteellisen käytännön normeja".

Tieteen vapauden loukkauksia ja tutkijoiden hiljentämistä tutkinut Martin (1999, 106-107) näkee tällaisen toiminnan koostuvan tyypillisesti kahdesta osasta. Ensiksi tutkija tekee jotain, jonka katsotaan uhkaavan vaikutusvaltaista yhteiskunnan ryhmää tai toimijaa (esimerkiksi yritys, ministeriö tai ammattiryhmä). Toiseksi vaikutusvaltaisen ryhmän edustajat tai kannattajat yrittävät lopettaa tutkijan toiminnan tai kyseenalaistaa tutkijan ammattitaidon. Vaientamisella tarkoitetaan

siis pyrkimystä kyseenalaistaa tai estää tutkijan toimintaa muilla kuin tieteellisillä perusteilla, esimerkiksi poliittisten ja taloudellisten motiivien pohjalta.

Tarkastelemme aineistoa systeemisen vallankäytön näkökulmasta (Martin 1999). Tämä tarkoittaa vallankäytön rakenteiden, organisaation hierarkioiden tai tutkijoiden kollegiaalisten suhteiden tutkimista (myös esim. Blume 1974; Frickel & Moore 2016) sen sijaan, että analysoitaisiin vain yksittäisiin tutkijoihin kohdistuvia vaikuttamispyrkimyksiä. Systeemisen vallankäytön näkökulma auttaa kiinnittämään huomiota siihen, että tutkijoiden toiminnan rajoittaminen on usein epäsuoraa. Ne, jotka haluavat rajoittaa tutkijoiden sananvapautta, voivat tehdä sen epäsuorasti omia verkostojaan ja tutkijan organisaation rakenteita hyödyntäen. Tällaisen vaikuttamisen keinoja ovat esimerkiksi uhkaus ja painostus, organisaation käyttämät sanktiot, rahoituksen epääminen tai sillä uhkaaminen, suostuttelu ja taloudellinen palkitseminen (esim. Wrong 2017 [1979]; Scott 2001; Martin 1999).

Analysoimme haastatteluja kytkemällä ulkoisen vaikuttamisen organisaation rakenteisiin ja viestintäkäytäntöihin. Keskeinen havaintomme on, että ulkopuolisten toimijoiden vaikutus yksittäisiin tutkijoihin ja tutkimusryhmiin ikään kuin valuu alas organisaatiossa byrokraattisen kontrollin avulla. Tarkastelemme siis rinnakkain poliittista ohjausta ja muuta ulkoista vaikuttamista sekä organisaation sisäisiä kontrollin mekanismeja.

Aineisto ja menetelmät

Kymmenen ympäristötutkijaa valittiin haastatteluun sillä perusteella, että heillä oli kokemusta valtiollisesta tutkimuksesta sekä tieteen ja politiikan rajapinnoista. Lisäksi haastateltavat olivat uriansa aikana kohdanneet vaikuttamis- ja vaientamispyrkimyksiä. Haastateltavat pystyivät siten monipuolisesti, omaan kokemukseen pohjautuen kuvailemaan ja refleктоimaan näitä vaikutuspyrkimyksiä. Tavoitteena ei siis ollut ilmiön yleisyyden arviointi, vaan sen tarkempi ymmärtäminen ja selittäminen. Neljä haastateltavista oli vanhempia tutkijoita tai hankkeen vastuututkijoita ja kuusi professoreita tai tutkimusprofessoreita. Heidän taustansa vaihtelivat fysiikan ja energian tutkimuksesta merentutkimukseen, yhteiskuntatieteisiin ja ympäristöpolitiikkaan, taloustieteeseen, terveystutkimukseen ja metsätieteisiin. Kaikki työskentelivät ympäristötutkimuksen parissa.

Haastateltavilla oli laaja, vähintään 20 vuoden tutkimuskokemus (keskimäärin 27,4 vuotta). Haastatelluilla tutkijoilla oli uransa aikana kokemusta ympäristötutkimuksen tekemisestä seuraavissa Suomen valtion tutkimuslaitoksissa: Ilmatieteen laitos, Suomen ympäristökeskus, Luonnonvarakeskus, Metsäntutkimuslaitos (joka on ollut vuodesta 2015 osa Luonnonvarakeskusta), Terveyden ja hyvinvoinnin laitos ja Teknillinen tutkimuskeskus VTT. Haastateltavien valinnassa kiinnitimme huomiota siihen, että valituilla oli monipuolista kokemusta erilaisista tutkimusympäristöistä ja tämän pohjalta muodostuneita näkemyksiä tieteen ja politiikan suhteista.

Teimme haastattelut joulukuun 2018 ja helmikuun 2019 välillä. Haastattelut kestivät 45–85 minuuttia, ne nauhoitettiin ja kirjoitettiin tekstidokumentteihin analyysia varten. Puolistrukturoiduissa haastatteluissa kysimme tutkijoilta seuraaviin teemoihin liittyviä kysymyksiä: yhteiskunnallinen ilmapiiri ja sen vaikutus asiantuntijakommentteihin ympäristökysymyksissä, mahdolliset kokemukset tutkimuksen vapauden tai asiantuntijan sananvapauden rajoituksista, tutkimusorganisaation rooli tutkimuksen vapauden näkökulmasta, kollegoiden rooli mahdollisissa vapauden rajoituksissa, tutkimuksen tekemisen käytännöt ja tutkimuksen poliittinen tai taloudellinen ohjaus. Haastattelut etenivät teemojen pohjalta suhteellisen laveasti ja annoimme haastateltaville mahdollisuuden reflektoida teemoja omasta näkökulmastaan (vrt. Longhurst 2009).

Analyysissa sovelsimme laadullista sisällönanalyysia. Analysoimme haastattelujen sisältöä ja tunnistimme esiin nousevat aiheet ja jäsenystävät (Hsieh & Shannon 2005; Silverman 2015). Keskityimme analyysissä haastateltavien kokemuksiin ja havaintoihin tutkimuksen vapaudesta ja tutkijan sananvapaudesta.

Ensiksi luokittelimme haastattelut sen perusteella, millaiset toimijat ja ulkopuoliset vaikuttamisen tavat nousivat esiin haastateltavien kertoessa esimerkkejä tutkimuksen kontrollista tai tukahduttamisesta. Tuloksena löysimme viisi teemaa: ministeriöiden ja muiden poliittisten toimijoiden ylhäältä alas suuntautuva valvonta, sidosryhmien ja taloudellisten toimijoiden ulkopuolinen vaikutus, kollegoiden ja muiden tutkijoiden kontrolli, kansalaisilta tuleva kriittinen palaute sekä viestinnällinen vaikuttaminen.

Seuraavaksi tutkimme, miten nämä vaikuttamisen muodot limittyivät toisiinsa. Tutkimuksen teoreettinen painopiste ja analyttinen näkökulma ohjasivat tätä tulkintaa. Kiinnitimme huomiota siihen, miten tutkimusorganisaation ohjaus liittyi yhteen muiden kontrollin muotojen kanssa. Varsinkin poliittisten toimijoiden ja yritysten tai sidosryhmien ohjauspyrkimykset nivoutuivat yhteen organisaatiossa harjoitetun ohjauksen kanssa. Samoin kollegoilta ja muilta tutkijoilta tuleva paine liittyi usein yhteen organisaation ohjauksen kanssa. Lisäksi sidosryhmät pyrkivät hyödyntämään toisia tutkijoita vaientamiskykyisissä. Sen sijaan yksittäisten kansalaisten tai muiden kansalaisyhteiskunnan toimijoiden vaikuttaminen muodosti selvemmin oman erillisen kokonaisuutensa, ja ylipäätään sen osuus aineistossa jäi varsin pieneksi. Samoin paljon keskustelua viime aikoina herättänyt tutkijoiden vaientaminen sosiaalisessa mediassa (esim. Väliaverronen & Saikkonen 2020a ja b) ei juurikaan noussut esille haastatteluissa, joten emme käsittele sitä tarkemmin analyysissa.

Lopuksi tutkimme tarkemmin havaittuja päällekkäisyyksiä: erittelimme haastateltavien kuvauksia käytännöistä, motiiveista, toimijoiden välisestä dynamiikasta ja siitä, millaisia seurauksilla näillä eri vaikuttamisen muodoilla oli organisaatioissa työskenteleviin tutkijoihin. Keskityimme siihen, miten haastateltavat kuvasivat ulkopuolelta tulevien vaikutusyritysten kytkeytymistä tutkimusorganisaation ohjaukseen ja muihin organisaation sisäisiin käytäntöihin.

Tunnistimme kolme ulkoista poliittisen ja taloudellisen vaikuttamisen muotoa: ministeriöiden kontrolli, sidosryhmien ohjaus ja viestintään liittyvä ohjaus. Olennaista näissä vaikuttamisen muodoissa oli se, miten ne käytännössä nivoutuivat tutkimuslaitoksen johdon harjoittamaan byrokraattiseen kontrolliin. Tässä oli kyse siitä, miten ulkoiset vaikutusyritykset sisäistettiin ja valutettiin alas tutkijoille. Tämän seurauksena yksittäisen tutkijan sananvapaus ja jossain tapauksissa myös tutkimisen vapaus kaventui. Kutsumme tätä prosessia tutkimuslaitoksen *institutionaaliseksi itsesensuuriksi*.

Haastatteluissa kävi ilmi, että VTT:n vuoden 2010 tapauksen kaltainen tutkijan sananvapauden rajoittaminen ei välttämättä ole epätavallista tutkimuslaitoksissa. Haastateltavat kuvasivat yksityiskohtaisesti monia tapauksia, joissa tutkimuslaitoksessa tehtävään tutkimukseen ja varsinkin tutkimuksen tuloksista viestimiseen tai politiikkasuosituksiin pyrittiin vaikuttamaan ulkoa päin.

Ministeriöiden kontrolli

Tarkoitamme ministeriöiden ohjauksella sellaista yksityiskohtaisempaa puuttumista tutkimuslaitoksessa tehtävään tutkimukseen tai sen tuloksista viestimiseen, joka ei ole perusteltavissa ohjaavan ministeriön ja tutkimuslaitoksen työnjaon pohjalta. Kyse on puuttumisesta yksittäisten tutkijoiden ja tutkimusryhmien toimintaan. Vaikuttaja ei aina ole ohjaava ministeriö, vaan haastatteluissa ilmeni, että myös muut ministeriöt saattavat puuttua sellaisiin asioihin, jotka liittyvät niiden toimintaan:

Ministeriöt ei todella niinku suoraan sanoneet, mutta kyllä ne anto ymmärtää, ett meidän olis hyvä tehdä sellasia laskelmia, joissa turve esiintyis hyvin positiivisena. [nauraa] Vähän tälleen. Mut nehän on tietysti ihan epävirallisia toivomuksia, että ois hyvä, jos etsisitte sellasia vaihtoehtoja. (T8)

Kyl se tulee istuvasta hallituksesta, istuvan hallituksen ja ministeriöiden linjauksista, ja se on poliittista ohjausta, ja omassa tapauksessani sähköpostikierrossa oli ministeriön edustajat ja sitä kautta se oli selvä homma. Että heiltä ainakin tiedotettiin asiasta. Ja tietenkään ei oo tietoa, että käytiinkö sit muita keskusteluja, mut kyl se oli tiedostettu. Kyl se oli hyvinki politisoitunu tapaus. Ja olisko se myös samalla lailla ministeriöohjaus, mikä tulee myös noihin hiilitaseisiin metsässä tai nieluihin ja vastaaviin. Että voi hyvin kuvitella, ett se on hyvinki hallitustasolta, ministeriöstä, jopa yksittäisiltä ministereiltä tullee sitä ohjausta. Ja sit se että missä määrin tutkimuslaitos ottaa sen huomioon, niin tietysti riippuu paljon siitä, että kuinka itsenäinen tutkimuslaitos on, ja toisaalta sit se, että siel on myös henkilösuhteita, jos on pääjohtajana lähellä hallituksessa olevia henkilöitä ja tiettyjen ministeriöitten olevia henkilöitä, niin kyl henkilökohtasilla suhteillaki tässä varmaan on merkitystä. (T3)

Yllä olevissa sitaateissa haastateltavat kuvaavat tilanteita, joissa ympäristötutkimus kytkeytyy vahvoin poliittisiin ja taloudellisiin intresseihin. Silloin tutkimus herkästi politisoituu, ja tutkimusta aletaan ohjailla ulkoa päin. Suomalaisessa ympäristö- ja talouspoliittisessa keskustelussa erityisesti turve ja yleisemmin metsien käyttö ovat tällaisia teemoja. Se, onko ulkopuolisella vaikuttamisella merkitystä tutkimuslaitoksen toimintaan, riippuu ennen kaikkea laitoksen johdosta. Johto voi eri syistä taipua institutionaaliseen itsesensuuriin, jolloin se alkaa valuttaa alaspäin ulkopuolista vallankäyttöä oman byrokraattisen kontrollin avulla.

Organisaation johto voi pyrkiä suitsimaan yksittäisten tutkijoiden tai tutkijaryhmän julkisia kannanottoja, joita ei pidetä sopivana laitoksen linjan tai imagon kannalta. Esimerkiksi organisaation johto saattaa katsoa, että tutkijan kannanotto ei ole linjassa ulkopuolisten odotusten kanssa. Nämä odotukset tulevat joko laitosta ohjaavasta ministeriöstä, muista ministeriöistä tai yrityksistä, joiden kanssa organisaatio on tekemisissä. Näin organisaation johto sisäistää ulkopuolisen puuttumisen tutkijoihin kohdistuvaan ohjaukseen:

Että mielipidekirjotus joka oli siis tehty tutkijoina, eli vaan yksittäisinä kansalaisina, niin [tutkimuslaitoksen] johtaja torppas, ett tämmöst ei saa lähettää. Ja se oli meidän mielest ihan oikeusmurha. [...] Se oli kannanotto meneillään olevaan keskusteluun ja ihan hyvinki semmonen ikään kun nähtiin, ett ratkasukeskeinen, ett me ehdotettiin, ett mitä pitäisi tehdä. [...] Mut [syy torppaukselle oli] ett tää vaarantaa meidän tietyt rahoituskuviot. Ja mul meni tosi pitkä aika, enkä mä ees tiedä, mä en oo vielä kunnolla toipunu siitä, että mun pitäis veronmaksajien palvelijana miettiä sitte, ett joku taho narkästyy nyt jostain yleisönosastokirjotuksest niin, ettei rahota meidän tutkimusta. (T1)

Yllä haastateltava kuvaa tilannetta, jossa organisaation johtaja torppaa tutkijaryhmän pyrkimyksen osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun. Hän näkee tilanteen selkeänä ylireagointina: johtaja kuuntelee liian herkästi ministeriöiden tai sidosryhmien odotuksia. Tilanteen kontekstina on tutkimuslaitosten rahoitusrakenteen muutos ja suurempi riippuvuus ulkopuolisesta rahoituksesta. Tällaisessa tilanteessa organisaation johto voi joko toimia palomuurina ulkopuolista ohjausta vastaan tai sisäistää ulkopuolisten odotukset omaan politiikkaansa. Pelko tulevien projektien ja rahoituksen menettämisestä voi ohjata organisaation johtoa sensuroimaan tutkijoita.

Tämä tilanne nousi esille useammassa haastattelussa. Organisaation johto pelkää kriittisten näkemysten ärsyttävän ohjaavaa ministeriötä tai muita ministeriöitä. Siksi esimerkiksi yhteisissä tutkimus- ja kehityshankkeissa johtajat saattavat estää kriittisten havaintojen tuomisen esiin projektin viestinnässä, jos he kokevat niiden olevan ristiriidassa asianomaisten yritysten tai sidosryhmien etujen ja odotusten kanssa

Haastateltavien mukaan ongelmallista tutkijoiden sananvapaudelle eivät ole vain yksittäiset yritykset vaientaa tutkijan kriittisiä asiantuntijakommentteja. Valtion tutkimuslaitoksissa tutkijoiden lausuntoja voidaan tarkkailla myös laajemmin, peilaten niitä ministeriöiden intresseihin. Tästä saattoi kehittyä institutionaalinen kulttuuri, jossa tutkijoiden julkista toimintaa ja viestintää seurataan jatkuvasti. Alla olevassa sitaatissa professori valottaa näitä käytäntöjä:

[...] mä tiedän sen, että sektoritutkimuslaitoksen, varsinkin ehkä se ylin johto, niin ne on tarkkoja sen suhteen, mitä ministeriöissä ajatellaan. [...] Ja myös tiedän sen, että asia, joka liittyy nyt tähän metsien lisäkäytön ilmastonvaikutuksiin, niin esimerkiks henkilö joka asiasta paljon tietää, on [tutkimuslaitoksessa x]¹ töissä, niin on ite hyvin tarkka sen suhteen, että mitä on valmis mahdollisesti sanomaan tai kirjottamaan tästä aiheesta, jos se sanominen tai kirjottaminen on ehkä, jos siinä on hyvin selkee kannanotto tähän aiheeseen ja halua tarkistaa sen esimerkiks sitten esimieheltä. (T6)

Jotkut toivat esiin, että aina ei välttämättä ollut kyse siitä, että laitoksen johto olisi sisäistänyt ulkopuoliset odotukset ja ohjasi tältä pohjalta tutkijoiden toimintaa. Ajoittain myös tutkijat itse ovat sisäistäneet nämä odotukset niin hyvin, että heitä ei tarvitse ohjata tai valvoa. Ajattelutapa oli ikään kuin läpäissyt koko organisaation kulttuurin. Alla olevassa sitaatissa professori havainnollistaa näitä paineita ja poliittista painostusta, jota tutkimukseen ajoittain kohdistuu:

Ja kerran, kaks vuodessa [tutkimuslaitos x:n] johto aina ilmasi, että meiltä tullaan supistamaan henkilökuntaa. Nää supistamispaaineet ja henkilökunnan mahdollista irtisanomista oli koko ajan esillä. Samalla oli näitä poliittisia paineita sen suhteen, mikä on oikee metsäpolitiikka, ja pitääkö julkisia tukia edelleen suunnata metsäalalle. Ja tämmöses tilanteessa henkilökunnalle tulee semmonen tietty tunne, ett mitä meiltä edellytetään. [...] Meidän pitää nyt toimia siten, ku mitä meiltä odotetaan, jotta tää koko firma yleensä säilyy. Nyt tämmösessä tilanteessa sitten jos joku tutkija ei ole rivissä, niin se ei ole todellakaan toivottavaa, koska se vaarantaa muitaki ku oman työpaikkansa. Ja mä koen, ett [tutkimuslaitoksessa x] ne isoimmat paineet pysyä rivissä synty tästä asetelmasta. (T5)

Poliittisen ja taloudellisen kontrollin sisäistäminen muodostaa hienovaraisen, mutta vahvan mekanismin, jonka avulla poliittinen ja taloudellinen ohjaus valuu alas organisaatioissa. Yhtäältä organisaation johto voi sisäistää nämä odotukset ja ohjata organisaatioissa työskenteleviä tutkijoita niiden mukaisesti. Toisaalta myös tutkijat voivat itse sisäistää nämä odotukset ja toimia sen mukaan ilman organisaatioista tulevaa ohjausta. Suoraa ulkopuolista tutkimukseen puuttumista tai julkisten asiantuntijakommenttien suitsimista ei tarvita, kun ”toiveet”, julkilausutut tai julkilausumattomat, on sisäistetty organisaatioissa (vrt. Martin 1999).

Molempia yllä mainittuja mekanismeja vahvistaa erityisesti pelko taloudellisen riskin aiheuttamisesta tutkimusorganisaatiolle ja sen palveluksessa oleville henkilöille. Hallituksen tai

---

¹ [Tutkimuslaitos x] toimii läpi tämän artikkelin anonymisointisyyistä tunnuksena aineistositaateissa kaikille tutkimuslaitoksille, joihin viitataan haastatteluissa nimellä, ei vain yhdelle ja samalle tutkimuslaitokselle.

ministeriöiden odotusten sisäistäminen voi siis olla institutionaalista itsesensuuria: tutkijoita kehoitetaan pidättäytymään tai he itse pidättäytyvät antamasta julkisia lausuntoja, jotka saattavat aiheuttaa ristiriitoja ministeriön tai muiden tutkimuksen rahoittajien odotusten kanssa.

Sidosryhmien vaikuttaminen

Haastatteluissa nousi toistuvasti esiin, miten myös yritykset, etujärjestöt ja muut tutkimuslaitoksen sidosryhmät pyrkivät vaikuttamaan tutkimukseen ja siitä viestimiseen. Yleisin tapa on, että sidosryhmät ottavat yhteyttä tutkimuslaitoksen johtoon ja esittävät toiveensa tai vaatimuksensa. Toiveena on saada organisaation johto suitsimaan yksittäisiä tutkijoita:

Sithän se konkreettisin tapa, millä [tutkimuslaitos x] ja sitten siellä taustalla olevat vaikuttajat voivat vaikuttaa tällaiseen, on tietysti sen tutkijan tämmönen uran eteneminen. Ett jos kirjottaa liian negatiivisesti jonkun tahon mukaan, niin sen jälkeen ura pysähtyy, tai voi saada jopa potkut. (T8)

Yllä oleva tutkimusprofessorin kommentti ulkoisesta vaikuttamisesta tuo esiin, kuinka työnantaja voi käyttää hallinnollisia *byrokraattisen kontrollin* keinoja tukahduttaakseen liian kriittiseksi tulkittua ajattelua. Myös aiemmassa tutkijoiden vaientamista koskevassa tutkimuksessa on havaittu, että organisaation johto voi suitsia tutkijoiden ei-toivottua käyttäytymistä. Näin tehdään byrokraattisen kontrollin keinoin, kuten antamalla huomautuksia tai varoituksia, vaikuttamalla työehtoihin, siirtämällä toisiin tehtäviin tai uhkaamalla irtisanomisella (esim. Martin 1999; Kuehn 2004).

Byrokraattisen kontrollin avulla tapahtuvat tutkijoiden vaientamiset jäävät usein pimentoon, mikäli niiden kohteeksi joutuneet eivät halua tuoda asiaa julkisuuteen. Harvat yrittävät, sillä he tietävät, että tämä toisi ongelmia omalle työsuhteelle, ja saattaisi jopa vaarantaa koko uran. Samalla myös ulkopuolisten toimijoiden vaikutusyritykset jäävät pimentoon. Siksi tällainen vaikuttaminen on esimerkiksi yritykselle tai ministeriölle helpompi keino kuin se, että ne ryhtyisivät itse julkisuudessa kyseenlaistamaan tutkijan esittämiä tuloksia ja tulkintoja.

Jos tutkijat kaikesta huolimatta antavat itsenäisesti asiantuntijakommentteja medialle, he saattavat joutua organisaation johdon puhutteluun. Syynä voi olla, että kommentteista loukkaantunut yrityksen tai muun sidosryhmän edustaja on antanut palautetta organisaation johdolle ja vaatinut selitystä asialle. Ajoittain tässä vaikuttamisessa ovat mukana myös ministeriöiden virkamiehet. Alla yksi tällaisen vaikutusyrityksen kohteeksi joutunut kokenut tutkija kuvaa kokemuksiaan:

Kyllähän [tutkimuslaitos x:n] aikoina oli se touhu sellasta, ett jos tutkijat mediassaki sano jotain, niin johtajille soitettiin saman tien, ett mitäs tää nyt oikein on tää peli. Ett onhan se [painostus] epäsuoraa, ett se ei oo kohdistunu suoraan muhun, mut se on tullu esimieslinjastoon. Ja kylhän siel on siis tosiaan, tää nyt on ehkä se oleellisin, ett [henkilö x] on ollessaan [johtavassa asemassa ministeriössä x], niin jossain tämmöses tilaisuudes [...] mis on ollu erittäin laajasti teollisuus- ja isojen firmojen ja eri teollisuustahojen johtajia ja muita. Siis arvovaltast porukkaa läsnä ja myös sit [tutkimuslaitos x:n] silloinen linjaesimieheni [yksiköstä x], niin sanonu sit, että [...] nää [tutkijan x, puhuu itsestään] tutkimukset on erittäin haitallisia Suomen edunvalvonnan kannalta. Ett se on sellanen. Ja sit esimies soitti mulle ja kerto tästä. Ja sit käytiin sitä keskusteluu, että mitäs täs nyt sit pitäs tehdä. Ja muistan kysyneeni, ett pitääks täs ruveta valehtelemaan näist tutkimustuloksista. (T4)

Vaikuttaminen tutkijan työnantajan kautta tarjoaa väylän ei-toivotun käyttäytymisen hiljentämiseen (Martin 1999; Hoepner 2017). Käytännössä tämä vaatii suhteita tutkimuslaitoksen johtoon tai

tutkijoiden esimiehiin. Yritykset ja tutkimuslaitoksen sidosryhmät voivat luoda tällaisia suhteita esimerkiksi tutkimusprojektien ohjausryhmien kautta. Samoin erilaiset komiteat, työryhmät, työpajat ja muut yhteistyön muodot tarjoavat mahdollisuuden verkottumiseen ja sitä kautta myös vaikuttamiseen. Nämä yhteistyömuodot ovat tietysti myös monella tapaa toivottavia, sillä ne tarjoavat väljän tiedon vaihtoon, keskusteluun ja tutkimuksen edistämiseen eri toimijoiden kesken.

Silloin kun tutkimuksen sidosryhmillä on vahvat intressit pelissä, ne voivat pyrkiä vaikuttamaan tutkijoihin siten, että sidosryhmille edulliset näkökulmat tai tutkimustulokset nousevat esille. Tai ainakin ei-toivotut tulokset pyritään hautaamaan tutkimuksesta viestittäessä. Näin sidosryhmät pyrkivät hyödyntämään tutkimuslaitosten ja yhteistyöprojektien yhteyteen rakennettua byrokraattista kontrollia.

Haastateltavat toivat esiin myös keinoja, joilla ulkopuolista puuttumista ja vaikuttamista tutkimukseen tai siitä viestimiseen voidaan torjua. Yksi keskeinen keino on luoda organisaatiolle menettelytavat, joilla ulkopuolinen vaikuttaminen voidaan tunnistaa ja ehkäistä. Tarvitaan siis selkeät pelisäännöt ja valvonta niiden noudattamiseen.

No siis jos ei olis tämmöstä code of conductia, jossa selkeästi määritellään se, mikä on sallittu, ja mikä ei ole sallittua. Niin kauan ku on harmaa vyöhyke, sitä poliittista ohjausta on helpompi käyttää, tai sitä ohjausta on helpompi käyttää. [...] jos on tarkka ohjeistus, niin sit sä voit [tutkijana] aina kyseenalaistaa sen niin ku helposti, että okei, että tää kohta ei oo lainsäädännön mukaan, että tää on laitonta tehdä tämmönen rajotus [tutkijan sananvapaudelle organisaatiossa]. Mut sit ku se on epäselvää, onks se laiton vai ei, niin sit sä joudut menee sinne ja sanoo, että no ei se oo laiton. Mut sit kuitenkin pomo sanoo, että tiiätsä mitä, sulle käy huonosti, niin mitäs teet siinä? Sit on pakko pelätä. (T3)

Yllä olemme kuvanneet joitakin esimerkkejä ulkopuolisesta vaikuttamisesta, jonka tavoitteena on kontrolloida tutkimuslaitoksessa tehtävää tutkimusta ja siitä viestimistä. Tällainen vaikuttaminen edellyttää tiiviitä suhteita ulkopuolisten intressiryhmien ja tutkimuslaitoksen välillä. Se, miksi vaikuttaminen ajoittain onnistuu, selittyy puolestaan pitkälti tutkimuslaitoksen organisaatorakenteella. Hierarkkisesti organisoitunut tutkimuslaitos tarjoaa huomattavasti helpomman väljän vaikuttamiselle kuin yliopisto, jossa tutkimusryhmät ja yksittäiset tutkijat ovat autonomisempia (ks. esim. Martin 1999; Resnik 2008; Magnuson-Ford & Gibbs 2014).

Hierarkkisen organisaation sisällä olisi kuitenkin mahdollista torjua ulkopuolista vaikuttamista, jos sen varalle rakennettaisiin selkeät pelisäännöt ja niitä myös valvottaisiin. Jos taas tilanteeseen ei puututa ja organisaatio sallii ulkopuolisen vaikuttamisen, tämä voi johtaa kriittisten tutkijoiden vaientamiseen, rangaistuksiin ja mahdollisesti siihen, että tutkija joutuu vaihtamaan työpaikkaa.

Toinen haastatteluissa esiin noussut vaikuttamisen tapa on, että tutkimuksen sidosryhmät pyrkivät vaikuttamaan suoraan tutkimusryhmien johtajiin tai yksittäisiin tutkijoihin. Kyse on usein hyvin epäsuorasta vaikuttamisesta, esimerkiksi joidenkin tutkijoiden suosimisesta toisten kustannuksella. Taloudellista tai poliittista valtaa käyttävät intressiryhmät markkinoivat eri tavoin sellaista tutkimusta tai tutkijoita, jotka tuottavat heidän intresseihinsä sopivaa tietoa ja asiantuntijakommentteja, ja pyrkivät samalla kyseenalaistamaan omille intresseille epäedullista tutkimusta.

Viime kädessä kyse on vaikuttamisesta julkiseen keskusteluun ja yleiseen mielipiteeseen eli mielikuvien hallinnasta, jota taloudellisesti vaikutusvaltaiset toimijat tekevät viestinnän ammattilaisten avulla.

[...] että on hämmästyttävää vielä tän päivän Suomessa just toi. No se ehkä voi olla se taloudellinen ja poliittinen ohjaus mutta myös tämmönen, se etujärjestöohjaus ja joku semmonen. Uskomattomia tarinoita kollegat kertoo siitä, ett miten tehdään tiettäväks. Sit jotkut tutkijat on etujärjestön suosiossa, ja toiset eivät. [naurahtaa] En tiedä sitte, että mitä käytännönmerkitystä sillä on, mutta jotenki semmonen, ett siinä annetaan ymmärtää, ett sul on paljo kivempaa, ku sä oot mejän puolella ja jotenki näin. Ett tee elämäs helpoks. [...] Mekin tiedetään meidän tutkijoista, ketkä on joissain etujärjestön sisäpiireissä. Ne jotka kyllä talon sisälläkin sit. Tää on ehkä tällast kollegojen keskinäinen, niin sit ku mennään hankalille alueille, niin voi hyvinki sanoo, että ette te noin voi sanoa. Kuulostaa varmaan ihan käsittämättömältä. Musta ainaki kuulosti, mut nyt kun mä oon nähny, miten se sit toimii silleen, ett ku mä tiedän sen kuvion. [...] Se on ihan tämmöst vertaiskontrollia. (T1)

Hienovaraisen vaikuttamisen keinoin sidosryhmät pyrkivät muokkaamaan tutkimuslaitoksen ilmapiiriä sellaiseksi, että kriittisille tutkijoille ja kriittiselle tutkimukselle jää vähemmän elintilaa. Kun talouden toimijoiden ja sidosryhmien vaikutusvalta on horisontaalista, ikään kuin tutkijoiden keskinäistä kontrollia, niiden toiminta ei näy julkisuudessa, eikä siihen ole mahdollista puuttua. Tämä avaa myös kiinnostavan näkökulman tieteellisen keskustelun ja vertaisarvioinnin mahdollisiin kipupisteisiin ja läpinäkymättömään luonteeseen (vrt. Moran 1998).

Viestinnällinen vaikuttaminen ja epäilyn tuottaminen

Yllä olevissa esimerkeissä on ajoittain noussut esille viestintään liittyvä vaikuttaminen. Tarkastelemme sitä vielä erikseen omana vaikuttamisen tapanaan. Yritykset ja muut sidosryhmät seuraavat tarkasti tutkimuslaitoksen viestintää omaan edunvalvontaansa liittyvissä asioissa. Ne tietävät, että eivät pysty välttämättä ohjailemaan tutkimuslaitoksissa tehtävää tutkimusta tai niiden pohjalta syntyviä raportteja tai muita julkaisuja. Sen sijaan ne pyrkivät – ja haastateltavien mukaan ajoittain myös pystyvät – vaikuttamaan lehdistötiedotteisiin ja muuhun tutkimuksesta viestimiseen.

Haastateltavat toivat esiin, että kun tutkimuslaitoksissa tutkimuksesta viestiminen on keskitetty viestintäosastolle, poliitikot tai sidosryhmät pyrkivät vaikuttamaan myös tätä kautta siihen, miten tutkimus tuodaan esille julkisuudessa, mitä asioita tuloksissa nostetaan esille ja mitä jätetään kertomatta:

Tää on yks osa, tärke osa vallankäyttöön on lehdistötiedotteet. Tää on muuten hyvin tärke pointti tässä. Että jos et pysty tutkijan tuloksia hallitsemaan, niin lehdistötiedotteita voidaan hallita. [...] Ja se ei näy sitten. Tottakai se tiedotekin menee sit useimmissa tapauksissa tutkijan luettavaks, mut tutkijal on kiire ja ei se ehkä sit jaksu sitä vääntää siihen suuntaan, ett se näkys. Niin jos siel on jostain tosi tärkeestä asiasta kysymys, niin se hyväksyy semmost, ehkä pehmenneetyt muotoilut ja tiettyjen asioiden poisjättämisen ja tälleen. (T3)

Juuri tutkimuslaitoksen hierarkkinen organisaatorakenne avaa mahdollisuuksia ulkopuoliselle vaikuttamiselle. Toisin kuin yliopistossa, jossa tutkija voi viestiä omasta tutkimuksestaan varsin vapaasti, tutkimuslaitoksen hierarkia rajaa yksittäisen tutkijan mahdollisuuksia nostaa esiin tutkimustuloksia, joita hän pitää yhteiskunnallisesti tärkeinä. Organisaation kontrolli tutkimuksesta viestimisestä saattaa olla tiukkaa (esim. Karvonen 2011; Magnuson-Ford & Gibbs 2014), etenkin poliittisia ulottuvuuksia sisältävien aiheiden kohdalla. Mainehaittoja tai ulkopuolisen rahoituksen kuihtumista pelätessään tutkimuslaitos voi pyrkiä siivoamaan lehdistötiedotteista ministeriötä tai sidosryhmiä ärsyttävät kohdat, jolloin tutkimuksen tulokset vesittyvät.

Yhtäältä tämä liittyy siihen, että tutkimuslaitosten hierarkkista rakennetta on vahvistettu keskittämällä viestintää johdon tai viestintäyksikön alaisuuteen. Samalla yksittäisten tutkijoiden tai tutkimusryhmien mahdollisuus tuoda esiin poikkeavia näkemyksiä on kaventunut (vrt. VTT:n tapaus 2010). Esimerkiksi yhteisrahoitukseen liittyvissä hankkeissa teollisuus ja intressiryhmät pyrkivät vaikuttamaan viestintään tutkimusprosessin hallinnoinnista käsin. Alla oleva sitaatti kuvaa tällaista tilannetta, jossa intressiryhmät näkevät hankkeessa ja sen viestinnässä tilaisuuden tuottaa omia tarkoituksiaan palvelevaa markkinointiviestintää:

Nää on ehkä hankalampii sellaset hankkeet, mis on tosiaan sekä julkist rahaa että teollisuuden rahaa, niin ku esimerkiks nää Shok-ohjelmat olis mukana siinä, mitä me tehtiin sillon [tutkimuslaitos x:n] aikanaki. Niin kyl ne oli aikamoisii ne keskustelut ja kyl mä muistan senkaltasii tällasii työpajoja, ett me pidettiin niit viel lukematon määrä. Ja tavallaan se oli jotenki senkaltanen prosessi, ett metsäteollisuus pani isosti rahaa. Meil oli joku kolmen vuoden proggis. Heil oli selkeet toiveet, ett nyt he saavat sellasii tuloksia, millä he voi markkinoida tätä, ett kui hienoo ja hyvää tää suomalainen metsäteollisuus on täst ilmastonäkökulmasta. Ja sitten kun ne näki, ett no eihän nää tulokset nyt lähe lainkaan niille urille, mitä he toivo, vaikka tekijöinä oli juuri niitä, ketä he toivo [...] Pidettiin näit työpajoja. Käytiin läpi lukematon kerta niitä. Ja aina jos niil oli jotain argumentteja, sit tartuttiin niihin ja systemaattisest analysoitiin niitä, ja siitä tän prosessin jälkeen palattiin alkupisteeseen siin lopussa, ett totes, ett hohhoijaa, ett mikään ei siis edistyny. Mut ett ne oli aika tiukkoja. (T4)

Yksi viestintään liittyvä vaikuttamisen tapa on yrityksille tai sidosryhmille epämieluisan tutkimustiedon ja tai asiantuntijanäkemyksen kyseenalaistaminen julkisuudessa. Kyse voi olla tekaistusta tutkijoiden erimielisyydestä ja epäilyksen herättämisestä tutkimustuloksia kohtaan (manufacturing doubt), jonka avulla halutaan oikeuttaa vallitsevia käytäntöjä (Oreskes & Conway 2010). Tällainen keino on tuttu esimerkiksi ilmastoskeptikoiden toiminnassa.

Useat haastateltavat toivat esiin tilanteita, joissa tutkimuslaitoksen tutkijoiden tuottamaa tietoa tai muuta sidosryhmän intressien kannalta epäedullista tietoa kyseenalaistetaan tilaamalla sen julkinen tyrmäys. Näin ulkopuolisen vaikuttamisen taktiikkana on, että kyseenalaistamista eivät tee intressiryhmät itse – silloin motiivit tulkittaisiin poliittisiksi – vaan toiset tutkijat, jolloin kyse näyttäisikin olevan tieteellisestä erimielisyydestä.

Valvoessaan omia etujaan intressiryhmät ja talouden toimijat pyrkivät näin vaikuttamaan meneillään olevaan yhteiskunnalliseen keskusteluun tai ministeriön politiikkalinjauksiin ja lainsäädäntöön:

[...] Kyllähän mä tiedän, että eturyhmätkin on tilanneet tutkijoilta tämmöstä tyrmäystä; tyrmätkää se. Ja eturyhmät on ottanu yhteyttä tiettyihin tutkijoihin ja pyytäny heitä tyrmäämään henkilön, joka esittää [eturyhmien näkökulmasta] virheellisiä tuloksia. Siis tämmöstäki tapahtuu. (T5)

Toinen haastateltava avaa yllä kuvatun toiminnan motiiveja. Rakentamalla kuvaa tutkijoiden erimielisyydestä voidaan estää intressiryhmän kannalta ei-toivottujen muutosten tekeminen:

Tietyillä tahoilla, sanotaan ehkä sit esimerkiks päättäjien keskuudessa halutaan ihan tahallaan korostaa sitä, että täällä on esimerkiks tutkijayhteisö erimielinen jostakin metsien käytön ilmastovaikutusasiasta, jolloin, kun ne lanseeraa tätä erimielisyyttä, niin niin kauan ku on erimielisyyttä, eikä oo tavallaan totuuksia, niin se jättää vapaat kädet niitten tehdä, mitä ne haluaa. Ett tää on tavallaan tämmönen strategia, että siihen voidaan aina vedota. (T6)

Olemme edellä kuvanneet tapoja, joilla vaikutusvaltaiset eturyhmät ja talouden toimijat pyrkivät kontrolloimaan tutkimuslaitoksissa tehtävää tutkimusta tai sitä koskevaa viestintää. Tämän toiminnan tavoitteena on joko ehkäistä tiettyjen aiheiden nousua yhteiskunnalliseen keskusteluun tai kyseenalaistaa omien etujen kanssa ristiriidassa olevia tutkimustuloksia. Epäsuoremmin pyrkimyksenä on vaikuttaa tutkimuslaitoksen sisäiseen ilmapiiriin niin, että kriittisen tutkimuksen elintila kapenee.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa analysoimme tieteen vapauden ja tutkijoiden sananvapauden kaventamista valtion tutkimuslaitoksissa. Koska erityisesti ympäristötutkijat ovat viime aikoina olleet alttiita ulkopuolisille paineille ja vaientamisyriytyksille (Kuehn 2004; Cole 2005; Shulman 2007; Resnik 2008; Amend & Barney 2016; Cole 2017), lähestyimme asiaa empiirisesti kymmenen ympäristötutkijan haastattelun kautta. Näissä haastatteluissa tutkijat kertoivat kokemuksiaan tilanteista, joissa heidän mukaansa pyrittiin kontrolloimaan tutkimusta tai sen julkistamista. Haastattelujen kautta avasimme käytäntöjä, joilla tutkimusten ulkopuoliset sidosryhmät pyrkivät vaikuttamaan siihen, mitä laitoksissa tutkitaan ja miten tuo tutkimus tuodaan julkisuuteen.

Tunnistimme aineistosta kolme poliittisen ja taloudellisen kontrollin muotoa, joissa ulkopuolinen vaikuttaminen ja vallankäyttö valuu alas organisaatiossa. Nämä vaikuttamisen muodot ovat osittain tuttuja aiemmasta tieteen vapautteen ja tutkijoiden sananvapautteen liittyvästä tutkimuksesta (esim. Martin 1981 ja 1999; Kuehn 2004; Resnik 2008; Magnuson-Ford & Gibbs 2014; Hoepner 2017; Väliaverron & Saikkonen 2020a ja b). Tämä artikkeli tuo kuitenkin uutta tietoa tutkijoiden sananvapautta ja vaientamista käsittelevään tutkimukseen tarkentamalla huomion valtion tutkimuslaitosten erityispiirteisiin ja niihin organisatorisiin järjestelyihin, jotka tekevät tällaisen ulkoisen vallankäytön mahdolliseksi.

Ensiksi analysoimme käytäntöä, jossa tutkimuslaitoksen johto sisäistää hallituksen toiveet niin, että ne vaikuttavat laitoksen tutkimuspoliittisiin linjauksiin ja tutkimuksesta viestimiseen. Joissakin tapauksessa tämä tarkoittaa myös ei-toivotun tutkimuksen tai asiantuntijanäkemyksen vaientamista. Toimme esiin niitä käytäntöjä, jotka vaikuttavat tutkimuslaitoksissa ilman eksplisiittistä painostusta tai julkilausuttua vaikutusyriytystä. Tällainen hienovarainen tutkimusorganisaation ja ministeriöiden välisiin suhteisiin sisään rakentunut kulttuuri toimii vallankäytön välittäjänä. Toiminta jää pimentoon, sillä se ei sisällä suoraa vaikuttamista, jota voitaisiin pitää tuomittavana. Nostimme esiin arkisia käytäntöjä ja vuorovaikutuksen institutionalisoituneita muotoja, jotka tekevät tällaisen vaikuttamisen mahdolliseksi. Kyse on pikemminkin institutionaalisesta itsesensuurista kuin suorista vaientamiseen tähtäävän vallankäytön mekanismeista. Näin tutkimuksemme tarkentaa ja laajentaa käsitystä itsesensuurista tutkimuksessa ja sen viestimisessä *institutionaalisesta* näkökulmasta (vrt. Martin 1999 ja 2001; Kempner 2008; Delborne 2016; Hoepner 2017).

Toinen analyysissa tunnistettu kontrollin muoto on yhdistelmä ulkoista vallankäyttöä ja organisaation sisäistä kontrollia. Siinä organisaation sidosryhmät tai yhteistyökumppanit pyrkivät kontrolloimaan itselleen epämieluisia tutkimustuloksia tai tutkimuslaitoksen viestintää ottamalla yhteyttä organisaation hallinnollista valtaa käyttäviin johtajiin, joilla on mahdollisuus sanktioida tutkimusryhmän tai yksittäisen tutkijan työtä. Näin ne pyrkivät epäsuorasti vaikuttamaan laitoksen tutkimuspoliittisiin linjauksiin ja julkiseen keskusteluun.

Kolmannen kontrollin muodon kautta tarkastelimme lähemmin viestinnällistä vaikuttamista ja sitä, miten organisaation ulkopuoliset toimijat pyrkivät käyttämään vaikutusvaltaansa tutkimustuloksista viestimiseen ja julkisen mielipiteen muokkaamiseen. Yksi tähän liittyvä käytäntö on tutkijoiden välisen erimielisyyden tuottaminen. Tuomme esiin, että tutkijoiden tai koulukuntien kiistely ei ole aina spontaania tieteellistä debattia, vaan kyse voi olla eturyhmien aikaansaamasta

vastakkainasettelusta ja epämieluiden tutkimustulosten kyseenalaistamisesta. Koska suora puuttuminen voisi herättää vastarintaa, varsinkin jos se tulisi julkisuuteen, tällainen epäsuora vaikuttaminen voi olla myös tehokkaampaa vallankäyttöä.

Nostimme esiin myös, miten sidosryhmien ja talouden toimijoiden vaikuttaminen voi hyödyntää tutkijoiden keskinäistä kilpailua ja kontrollia. Tämä tulos lisää myös teoreettista ymmärrystä vertaiskontrollista ja vallankäytöstä tieteessä (Moran 1998, Martin 1999, Delborne 2016, Hoepner 2017) osoittamalla, miten ulkoinen vallankäyttö ja tutkijoiden keskinäinen kontrolli linkittyvät toisiinsa. Aiemmin vertaiskontrollia on tarkasteltu ja teoretisoitu pääsääntöisesti tieteen sisäisen toiminnan ja valtakamppailun yhteydessä, esimerkiksi tieteellisessä julkaisemisessa (esim. Moran 1998).

Toivomme, että tutkimuksemme yksilöidyt poliittisen ja taloudellisen kontrollin muodot tekevät näkyväksi tutkimuslaitoksiin ja yksittäisiin tutkijoihin kohdistuvaa epäsuoraa vaikuttamista ja vallankäyttöä. Kun vallankäyttö hyödyntää tutkimuslaitoksen sidosryhmäsuhteita ja organisaatorakennetta, se jää myös helpommin pimentoon kuin suorat vaikutusyritykset. Näin poliittinen ja taloudellinen kontrolli valuu alas organisaatioissa ja voi joissakin tapauksissa vakiintua vallitsevaksi käytännöksi, ellei sen varalle rakenneta toimivaa palomuuria ja sidosryhmäyhteistyön pelisääntöjä. Tutkimuksemme tavoitteena oli avata uusia näkökulmia vallan ja organisaatiodynamiikan suhteisiin (esim. Blume 1974; Martin 1999; Frickel & Moore 2016) tutkimuksen ja tutkijoiden vaientamisessa. Toimimme esiin, miten systeeminen vallankäyttö (Martin 1999) toimii vaikuttamisen välineenä läpäisten poliittisen ja taloudellisen, organisaatio- ja yksilötason. Argumenttimme on, että analyysissa identifioimamme muodot toimivat suodattimena tutkimuslaitosten poliittisen ja taloudellisen ohjauksen ja yksittäisten tutkijoiden välillä. Ne tekevät mahdolliseksi tutkimuksen poliittisesti motivoituneen ohjauksen ja tutkijoiden vaientamisen.

Kirjallisuus

Amend, Elyse & Darin Barney. 2016. "Getting It Right: Canadian Conservatives and the 'War on Science' ". *Canadian Journal of Communication* 41:1, 9–35.

Blume Stuart S. 1974. *Toward a Political Sociology of Science*. New York: Free Press.

Cole, Jonathan R. 2005. "Academic Freedom under fire." *Daedalus* 134:2, 5–17.

Cole, Jonathan R. 2017. "Academic Freedom as an Indicator of a Liberal Democracy." *Globalizations* 14:6, 862–868.

Columbia Law School. 2019. *Silencing Science Tracker*. Sabin Center for Climate Change Law. <https://climate.law.columbia.edu/Silencing-Science-Tracker> (Luettu 10.03.2021)

Cox Deborah, Philip Gummert & Katharine Barker (toim.). 2001. *Government laboratories: transition*

Delborne, Jason A. 2016. "Suppression and Dissent in Science." Teoksessa *Handbook of Academic Integrity*, toim. Tracey Bretag. Singapore: Springer, 943–956.

Eduskunnan oikeusasiamies (2011) VTT loukkasi kahden tutkijansa sananvapautta - Ratkaisut ja tiedotteet 15.12.2011. <https://www.oikeusasiamies.fi/fi/-/vtt-loukkasi-kahden-tutkijansa-sanavapautta> (luettu 30.1.2022)

Eskola, Juhani & Jari Kirsilä. 2017. "Huippututkimus ei ole välttämättä kapea-alaista." *Tieteessä tapahtuu* 35:3, 58–59.

- Frickel, Scott & Kelly Moore (toim.). 2006. *The New Political Sociology of Science: Institutions, Networks, and Power*. Madison, WI: The University of Wisconsin Press.
- Haila, Katri, Timo Aarrevaara, Mari Hjelt, Heli Paavola, Santeri Palomäki, Kirsi Pulkkinen, Tuomas Raivio, Heikki Rannikko, Susanna Sepponen & Mikko Valtakari. 2018. *Valtion tutkimuslaitosten ja -rahoituksen kokonaisuudistuksen (TULA-uudistuksen) arviointi*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 74/2018.
- Heikkilä, Matti. 2007. "Tutkimuksen poliittista ohjausta halutaan lisätä." *Yhteiskuntapolitiikka* 72:2, 197–201.
- Hoepner, Jacqueline E. 2017. *'You need to shut up': Research silencing and what it reveals about academic freedom*. Canberra: The Australian National University.
- Hsieh, Hsiu-Fang & Sarah E. Shannon. 2005. "Three approaches to qualitative content analysis." *Qualitative Health Research* 15:9, 1277–1288.
- Hukkinen, Janne. 2020. "Tutkijoiden sananvapaus yhteiskunnallisesti vaikuttavan tieteen aikakaudella." Teoksessa *Tieteen vapaus ja tutkijan sananvapaus*, toim. Esa Väliverronen & Kai Ekholm. Tampere: Vastapaino, 261–282.
- Irwin, Alan, Henry Rothstein, Steven Yearley & Elaine McCarthy. 1997. "Regulatory science—towards a sociological framework." *Futures* 29:1, 17–31.
- Jasanoff, Sheila. 1990. *The fifth branch: Science advisers as policymakers*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Karvonen, Erkki. 2011. "Tieteen ja liiketoiminnan periaatteet törmäyskurssilla: sensuroiko VTT tutkijoitaan?" *Media & Viestintä* 34:1, 163–175.
- Kempner, Joanna. 2008. "The chilling effect: How do researchers react to controversy?" *PLoS Med* 5:11(e222), 1571–1578.
- Kirsilä, Jari. 2016. "Kilpaillun tutkimusrahoituksen odottamattomia seurauksia." *Yhteiskuntapolitiikka* 81:3, 352–354.
- Klenk, Nicole L. & Gordon M. Hickey. 2011. "Government science in forestry: characteristics and policy utilization." *Forest Policy and Economics* 13:1, 37–45.
- Kuehn, Robert R. 2004. "Suppression of Environmental Science." *American Journal of Law & Medicine* 30:2&3, 333–369.
- Late, Elina. 2014. *Cultural and contextual shaping of scholarly communication: Publishing and reading practices in Finnish state research institutes*. Tampere: Tampere University Press.
- Longhurst, Robyn. 2009. "Interviews: In-Depth, Semi-Structured." Teoksessa *International Encyclopedia of Human Geography*, toim. Rob Kitchin & Nigel Thrift. Oxford: Elsevier, 580–584.
- Magnuson-Ford, Karen & Katie Gibbs. 2014. *Can scientists speak? Grading communication policies for federal government scientists*. Evidence for Democracy & Simon Fraser University. https://evidencefordemocracy.ca/sites/default/files/reports/Can%20Scientists%20Speak_.pdf (Luettu 10.03.2021)

- Martin, Brian. 1981. "The scientific straightjacket: The power structure of science and the suppression of environmental scholarship." *The Ecologist* 11:1, 33–43.
- Martin, Brian. 1999. "Suppression of dissent in science." Teoksessa *Research in Social Problems and Public Policy, Volume 7*, toim. William R. Freudenburg & Ted I.K. Youn. Stamford, CT: JAI Press, 105–135.
- Martin, Brian. 2001. "Science: contemporary censorship." Teoksessa *Censorship: A World Encyclopedia, Volume 4*, toim. Derek Jones. London: Fitzroy Dearborn, 2167–2170.
- Moran, Gordon. 1998. *Silencing Scientists and Scholars in Other Fields: Power, Paradigm Controls, Peer Review, and Scholarly Communication*. Greenwich, CT: Ablex Publishing Corp.
- OECD. 2011. *Public Research Institutions: Mapping Sector Trends*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264119505-en> (Luettu 10.03.2021)
- Oreskes, Naomi & Erik M. Conway. 2010. *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. New York: Bloomsbury Press.
- Resnik, David B. 2008. "Freedom of speech in government science." *Issues in science and technology* 24:2, 31–34.
- Scott, John. 2001. *Power*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Shulman, Seth. 2008. *Undermining science: Suppression and distortion in the Bush administration*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Silverman, David. 2015. *Interpreting Qualitative Data*. London: Sage.
- Suomen virallinen tilasto (SVT). 2020. *Tutkimus- ja kehittämisrahoitus valtion talousarviossa 2020*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tammi, Tuukka. 2016. "Tutkimusrahoituksen uusjako." *Yhteiskuntapolitiikka* 81:2, 125–126.
- Vähä-Savo, Valtteri. 2016. *Sektoritutkimuksen genealogia: Komissioista ja toimistoista valtiolliseen tutkimusjärjestelmään*. Tampere: Tampere University Press.
- Väliaverron, Esa & Sampsa Saikkonen. 2020a. "Freedom of Expression Challenged: Scientists' Perspectives on Hidden Forms of Suppression and Self-Censorship." *Science, Technology & Human Values*. DOI: 10.1177/0162243920978303
- Väliaverron, Esa & Sampsa Saikkonen. 2020b. "'Tutkijat vaikenevat itsesuojeluvaistonsa perusteella' – kokemuksia tieteen vapauden ja sananvapauden uhkista." Teoksessa *Tieteen vapaus ja tutkijan sananvapaus*, toim. Esa Väliaverron & Kai Ekholm. Tampere: Vastapaino, 283–318.
- Wrong, Dennis H. 2017 [1979]. *Power: Its Forms, Bases, and Uses*. Abingdon: Routledge.